

XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA XORAZM ADABIY MUHITI VA HABIBULLO OXUND (HABIBIY) IJODINING TADQIQI

Kentayeva Gulmira Ismadiyarovna

Tashkent Davlat Sharqshunoslik

Universiteti 1-bosqich tayanch doktoranti

Email:aytkulovaguli47gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Xorazm vohasida shakllangan adabiy muhit, Muhammad Rahimxon II Feruz homiyligi ostida rivojlangan ijodiy jarayonlar hamda shu davr vakili Habibullo Oxund (Habibiy)ning hayoti va ijodi ilmiy tahlil qilingan. Tazkira manbalari, xususan, Tabibiy va Laffasiy asarlaridagi ma'lumotlar asosida Habibiy shaxsiyati, poetik uslubi va tasavvufiy-estetik qarashlari yoritildi. Shoirning “Devoni Habib” qo‘lyozmasining janriy tarkibi, badiiy xususiyatlari va matniy qiymati o‘rganildi. Tadqiqot natijalari Xorazm adabiy maktabining kam o‘rganilgan qirralarini ochishga, Habibiy merosining ilmiy muomalaga kiritilishiga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Xorazm adabiy muhiti, Feruz davri, Habibullo Oxund, Habibiy, Devoni Habib, tasavvufiy she‘riyat, tazkira, matnshunoslik, bayoz an‘anasi, payrav, mumtoz adabiyot.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Xorazm vohasi Turkistonning eng faol adabiy-madaniy markazlaridan biri bo‘lib, Muhammad Rahimxon II Feruz homiyligida adabiyot, tarjimachilik va ilm-ma‘rifat sohalarida sezilarli jonlanish yuz berdi. Feruz saroyi atrofida yuzlab shoir va tarjimonlar to‘planib, she‘riyat, tarixnavislik, tarjima maktabi hamda kitobatchilik rivoj topdi. Toshbosma matbaasining yo‘lga qo‘yilishi, adabiy majlislar – “Majlisi fozil”, “Majlisi shoiron”ning faoliyati, bayoz va majmualar tuzilishi Xorazm adabiy muhitining yuksalishiga xizmat qildi.

Mazkur muhitning yetuk vakillaridan biri Habibullo Oxund — Habibiy bo‘lib, u tasavvufiy-axloqiy mazmundagi g‘azallari bilan ajralib turadi. Shoirning hayoti haqidagi eng muhim ma'lumotlar Tabibiyning “Majmuat ush-shuaroi payravi Feruz shohiy” va Hasanmurod Laffasiyning “Tazkirayi shuaro” asarlarida uchraydi. Ularda Habibiyning ilmga chanqoqligi, kamtarin turmushda ulg‘aygan bo‘lsa-da, ijod va ma‘rifatga bo‘lgan sadoqati, adabiyotdagi o‘rni alohida ta’kidlanadi. U asosan Feruz g‘azallariga payrav tarzida ijod qilgan, ayniqsa “Paydo” radifli g‘azalga yozgan payravi Xiva adabiy muhitida keng tarqalgan.

Shoirning bizgacha yetib kelgan “Devoni Habib” qo‘lyozmasi g‘azal, muhammas, musaddas va qasida kabi janrlarni o‘z ichiga oladi. Devonning o‘ziga xos jihati — har bir janrning xattot tomonidan tartib raqam bilan belgilanishi bo‘lib, bu

Xiva qo'lyozma an'anasining o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Habibiy she'riyatida ilohiy ishq, ixlos, nafsni tiyish, ma'naviy poklanish, riyokorlikni qorolash kabi tamoyillar ustuvor o'rin tutadi. Uning poetikasida xalqona ifoda, sodda, ravon til, tasavvufiy badiiy timsollar keng qo'llanadi.

Habibiy ijodining o'rganilishi mazkur davr Xorazm adabiy maktabining yanada to'liq manzarasini tiklashga xizmat qiladi. Chunki Habibiy Laffasiy, Tabibiy, Chokar, Bayoniy kabi mashhur shoirlar qatori adabiy jarayonda faol ishtirok etgan, biroq uning hayoti va merosi yetarlicha tadqiq etilmagan. Shoirning devoni va tazkira manbalaridagi ma'lumotlar asosida olib borilgan ilmiy izlanishlar Xiva adabiy muhitidagi tasavvufiy yo'nalish, shoirlarning janr tanlovi, poetik an'analar, matniy merosning saqlanishi kabi masalalarni yoritishga imkon beradi.

Habibiy merosining o'rganilishi Xorazm mumtoz adabiy maktabi tarixida kam tadqiq qilingan shaxslar qatorini to'ldirib, adabiyotshunoslikda yangi izlanishlar uchun muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Habibiy poetikasida tasavvufiy-estetik tamoyillar

Shoir ijodining asosiy mazmuniy qatlamlarini quyidagilar tashkil etadi:

1. Ilohiy ishq

Habibiyning ko'plab g'azallarida Haqqa oshuftalik, qalb poklanishi, ma'rifat nuri orqali ruhiy kamolotga erishish g'oyalari yetakchidir.

2. Bandalik va tavozelik

U Allohning rahmati bo'lmasa, "qo'ldan hech narsa kelmasligini" qayd etadi. Bu tasavvufdagi "ajz" va "faqrlik" konsepsiyasini poetik shaklda talqin etadi.

3. Ma'naviy poklanish

Riyo, ilmsizlik, nohollik, nafsga berilish tanqid qilinadi. Shoir pok qalb, halollik va ilmning ahamiyatini ta'kidlaydi.

4. Xalqona ifoda va sodda uslub

Habibiy murakkab san'atlar bilan emas, balki ravon, tushunarli, xalqona tilda chuqur ma'nolar yaratish uslubida ijod qilgan.

Habibiy ijodining Xorazm adabiy maktabidagi o'rni

Habibiy — Xorazm adabiy muhiti yetishtirgan, ammo nisbatan kam o'rganilgan shoirlardan biridir. Uning ijodi quyidagi jihatlar bilan ilmiy ahamiyatga ega:

Feruz davri adabiy muhitining ko'lami va badiiy tamoyillarini ko'rsatadi.

Tasavvufiy ruhdagi she'riyatning Xiva maktabida davomiyligini tasdiqlaydi.

Qo'lyozma an'anasining o'ziga xos jihatlarini yoritadi.

O'zbek matnshunosligi va tazkirashunosligi uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Habibiy ijodini chuqur o'rganish Xorazm adabiy maktabidagi kam yoritilgan bo'shliqlarni to'ldirishga, davrning adabiy-estetik tafakkurini to'liq tiklashga yordam beradi.

Habibiyning ijodi quyidagi jihatlari bilan e'tiborli:

1. Ilohiy ishqning markaziy o'rni

Shoir Haq vasliga intilish, ruhiy poklanish va tavba tushunchalarini ko'p ishlatadi.

2. Payrav ijod an'anasini takomillashtirishi

– Ayniqsa, Feruzning “Paydo” radifli g'azaliga yozgan payravi juda mashhur bo'lgan.

3. Sodda, ravon, xalqona til

– Habibiy murakkab iboralardan ko'ra, tushunarli, ravon so'zlashuv tili bilan chuqur ma'no yaratadi.

4. Tasavvufiy terminlarning ko'pligi

– “Ishq”, “fano”, “baqo”, “nuri ma'rifat”, “qalb ko'zi”, “nafs” kabi tushunchalar tez-tez uchraydi.

5. Falsafiy mazmun

– Ijodida hayotning mohiyati, insonning vazifasi, ilmlilik va jaholat qarama-qarshiligi yoritiladi.

Xulosa

Habibiy Xorazm adabiy maktabining teran ruhini aks ettirgan, ammo ilmiy adabiyotda kam o'rganilgan shoirlardan biridir. Uning devoni, tazkiralardagi ma'lumotlar, tasavvufiy she'riyatdagi o'rni Xiva adabiy muhitining boyligini tasdiqlaydi. Habibiy merosining sistematik tadqiqi Xorazm adabiyotining to'laqonli tarixini yaratishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.